

શત્રુઓની ફોજ પોતાના રાજ્ય પર ચડી આવે છે, પણ પુત્રહીન વૃદ્ધ ઠાકોર - સાત-સાત દીકરીએ પણ આજ પોતાને વાંઝિયો સમજી, નિરુપાય બની રહે છે. ગામની રક્ષા કરનાર કોઈ નથી. ત્યાં તો બાપુની મૂંઝવણ જોઈને તેજમલ નામની દીકરી પુરુષવેશે શસ્ત્રો સજી, રણે ચડે છે. જે ફોજમાં પોતે લડવા જાય છે તેમાં પોતાની ચતુરાઈથી સ્ત્રીત્વનાં તમામ લક્ષણો છુપાવે છે અને વિજય મેળવી એ વીરાંગના બની પાછી આવે છે. દાદા અને તેજમલ તથા સેનાની પુરુષ અને તેજમલના સંવાદોમાં સ્ત્રી-પુરુષનાં સ્વભાવ લક્ષણોનું રમ્યચિત્ર મળે છે. સ્ત્રીનાં વીરત્વ અને મહત્તાનું પણ આ ઉત્તમ લોકગીત છે.

ઉગમણી ધરતીના દાદા કોરા કાગળ આવ્યા રે
ઈ રે કાગળ દાદે ડેલીએ વંચાવ્યા રે

કાકો વાંચે ને દાદો રહ રહ રુવે રે
ઉપરવાડેથી તેજમલ ડોકાણાં રે

શીદને રુવો છો દાદા શું છે અમને કહો ને રે
દળકટક આવ્યું છે દીકરી વહારે કોણ ચડશે રે

સાત-સાત દીકરીએ દાદો વાંઝિયો કહેવાણો રે
હૈયે હિમ્મત રાખો દાદા અમે વહારે ચડશું રે

માથાનો અંબોડો તેજમલ અછતો કેમ રહેશે રે
માથાનો અંબોડો દાદા મોળીડામાં રહેશે રે

કાનનાં અકોટા તેજમલ અછતાં કેમ રહેશે રે
કાનનાં અકોટા દાદા બોકાનામાં રહેશે રે

હાથનાં ત્રાજવાં તેજમલ કેમ અછતાં રહેશે રે
હાથનાં ત્રાજવા દાદા બાંયલડીમાં રહેશે રે

પગનાં ત્રાજવાં તેજમલ કેમ અછતાં રહેશે રે
પગનાં ત્રાજવા દાદા મોજડિયુંમાં રહેશે રે

દાંત રંગાવેલ તેજમલ અછતા કેમ રહેશે રે
નાના હતાં ત્યારે મોસાળ ગ્યાં'તાં રે

ખાંતીલી મામીએ દાંત રંગાવ્યા રે
નાક વીંધાવેલ તેજમલ અછતાં કેમ રહેશે રે

અમારી માતાને અમે ખોટનાં હતાં રે
નાનાં હતાં તે દિ' નાક વીંધાવ્યાં રે

ચલો મારા સાથી આપણે સોનીહાટ જઈએ રે
સોનીહાટે જઈને અસતરી પારખીએ રે

પુરુષ હશે તો એનાં બેરખડે મન મો'શે રે
અસતરી હશે તો એનાં ઝૂમણલે મો'શે રે

સંધા સાથીડાએ ઝૂમણાં મૂલવિયાં રે
 તેજમલ ઠાકોરિયાએ બેરખાં મૂલવિયાં રે
 ચાલો મારા સાથી આપણ વાણીહાટે જઈએ રે
 વાણીહાટે જઈને અસતરી પારખીએ રે
 પુરુષ હશે તો એનાં પાઘડીએ મન મો'શે રે
 અસતરી હશે તો એનાં ચૂંદડીએ મન મો'શે રે
 સંધા સાથીડાએ ચૂંદડિયું મૂલવિયું રે
 તેજમલ ઠાકોરિયાએ મોળીડાં મૂલવિયાં રે
 તેજમલ ઠાકોરે જુદ્ધમાં પહેલો ઘા દીધો ને
 સૌ સાથીડા એની પાછળ ધાયા રે
 દળકટક વાળી તેજમલ ઘરે પધાર્યા રે
 દાદે ને કાકે એને મોતીડે વધાવ્યાં રે
 ('ગુજરાતી લોકગીતો'માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી / શબ્દાર્થ

દળકટક સૈન્ય; વહારે મદદે; અછતો છાનું, ગુપ્ત; મોળીડો ફેંટો; સંધા બધા; ત્રાજવાં છુંદણાં; બેરખાં રુદ્રાક્ષની માળા; અકોટાં સોપારી ઘાટનું ધૂધરીના ઝૂમખાવાળું કાનનું ઘરેણું; સંઘેડાં હાથીદાંત, લાકડાં વગેરેનો ઘાટ ઉતારવાનું યંત્ર; વાણીહાટ વાણિયાની દુકાન

તળપદા શબ્દો

શીદને શા માટે; અસતરી સ્ત્રી; જુદ્ધ યુદ્ધ; બોકાની બુકાની; રહ રહ ડૂસકે ડૂસકે (રડવું)

સ્વાધ્યાય

1. પ્રશ્નની નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો :

(1) કોરા કાગળનો અર્થ

- (A) વાંચી ન શકાય તેવો પત્ર (B) યુદ્ધની ધમકીભર્યો પત્ર
 (C) કશું જ લખ્યું ન હોય તેવો પત્ર (D) સફેદ રંગનો કાગળ

(2) દાદા શા માટે રડતા હતા ?

- (A) દુશ્મનોના લશ્કરનો સામનો કરનાર પુત્રો નથી.
 (B) દાદાના દીકરાઓ યુદ્ધમાં શહીદ થયા હતા.
 (C) દાદાને પત્ર વાંચતાં આવડતું નથી.
 (D) દાદાને તલવારના ઘા વાગ્યા હતા.

(3) દળકટક વળાવી ઘરે પધારેલા તેજમલને...

- (A) દાદાએ ખૂબ જ ઠપકો આપ્યો.
 (B) દુશ્મનો માટે સહાનુભૂતિનો ભાવ થયો.
 (C) હવે ક્યારેય યુદ્ધમાં ન જવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી.
 (D) દાદા અને કાકાએ મોતીડાંથી વધાવ્યાં.

(4) નીચેનામાંથી કયું વિધાન તેજમલને લાગુ પડતું નથી ?

- (A) હૈયે હિમ્મત રાખો દાદા અમે વહારે ચડશું રે
- (B) હાથનાં ત્રાજવા દાદા બાંયલડીમાં રહેશે રે
- (C) તેજમલ સૌ સાથીડાની પાછળ રહ્યાં
- (D) પગનાં ત્રાજવાં દાદા મોજડિયુંમાં રહેશે રે

2. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યોમાં ઉત્તર લખો :

- (1) દાંત રંગાવ્યા બાબતે તેજમલ કયો ખુલાસો આપે છે ?
- (2) સોનાની દુકાને તેજમલ કઈ કસોટીમાંથી પાર ઊતર્યા તે જણાવો.

3. નીચેના પ્રશ્નોના સાત-આઠ લીટીમાં ઉત્તર લખો :

- (1) તેજમલને ઓળખવા સાથીઓએ કઈ કઈ પરીક્ષા કરી ? અને આ પરીક્ષામાં તેજમલ કઈ રીતે પાર ઊતર્યા ? તમારા શબ્દોમાં લખો.
- (2) સ્ત્રીસહજ કઈ કઈ લાક્ષણિકતાઓ કાવ્યમાં વર્ણવાઈ છે ? એ લાક્ષણિકતાને છુપાવવા તેજમલની શી યુક્તિઓ છે ? વિગતે જણાવો.

4. કાવ્યપંક્તિ સમજાવો :

શીદને રુવો છો દાદા શું છે અમને કહોને રે
દળકટક આવ્યું છે દીકરી વહારે કોણ ચડશે રે

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- આ લોકગીતમાં વર્ણવાયેલી કથા નાટ્યસ્વરૂપે શાળામાં ભજવો.
- અંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ, રઝિયા સુલતાન તથા અહલ્યાબાઈ જેવી વીરાંગનાઓનાં જીવન વિશે જાણી એમના વિશેનો હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરો.
- તમારા શિક્ષકની મદદથી પુત્રીનું મહત્ત્વ વર્ણવતાં લોકગીતો મેળવી એનું ભાવવાહી ગાન કરો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- આ લોકગીતનો લોકઢાળ અને લય અભિવ્યક્તિને વધુ અસરકારક બનાવે છે.
- ઉગમણી, દળકટક, અસતરી, બેરખા જેવી તળપદી છાંટ લોકગીતને સાહજિક અને લોકભોગ્ય બનાવે છે.
- સમગ્ર લોકગીતમાં જુદાં જુદાં લક્ષણો અછતાં કેમ રહેશે એ જાણવાની જિજ્ઞાસા અને એના સૂચિત ઉપાયોથી લોકગીત રસપ્રદ બન્યું છે.
- સમસ્યા અને ઉકેલની - લોકસાહિત્યની આ રીત ખૂબ પ્રચલિત છે જે અહીં પણ સુંદર રીતે આલેખાઈ છે.

શિક્ષકની ભૂમિકા

આપણા પુરુષપ્રધાન સમાજમાં દીકરી કરતાં દીકરાનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. કેટલાંક કામ દીકરો જ કરી શકે એવી માન્યતા છે. સ્ત્રી તો બિયારી અને બાપડી, સ્ત્રી એટલે અબળા... આવી ભ્રામક માન્યતાને સદંતર રદિયો આપતું આ લોકગીત દીકરા કરતાં દીકરી સહેજ પણ ઊતરતી નથી તેવા ભાવને વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ પ્રગટ કરવો.

સમાજમાં સ્ત્રીઓનું ગૌરવ થાય, તેમને સમાન તક, દરજ્જો અને સન્માન મળે તે સ્ત્રીઓના જન્મસિદ્ધ અધિકારથી વિદ્યાર્થીઓને વાકેફ કરી તેમનામાં સ્ત્રીદાક્ષિણ્ય કેળવાય તે અંગે ચર્ચા કરવી.

